

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИН, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC OF THE CIVIL SERVANT PERSONALITY WHO COMMITS POWER OR AUTHORITY ABUSE

Скубак Е.О., аспірант кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена психологічній характеристиці особистості державного службовця в аспекті вчинення ним протиправних дій. Розкрито особистісні характеристики державних службовців, а також охарактеризовано їхню мотивацію до професійної діяльності, що необхідно враховувати під час розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем. Крім того, висвітлено окремі аспекти професійної деформації державних службовців як можливого підґрунтя для вчинення корупційних правопорушень.

Представлено визначення понять службової особи та державного службовця і зазначено, що останні належать до суб'єктів указаних корупційних злочинів. Охарактеризовано поняття особи злочинця та виокремлено групи ознак і властивостей, які їй притаманні. Детально визначено основні особистісні характеристики державних службовців відповідно до специфіки їхньої професійної діяльності. Наголошено на тому, що низький рівень зазначених характеристик або, навпаки, гіперболізованість деяких із них можуть призвести до неналежного виконання професійних обов'язків в аспекті порушення законодавства та зловживання владою або службовим становищем.

Охарактеризовано основні мотиви державних службовців щодо роботи та визначено, що позбавлена мотивації діяльність спричиняє неналежне використання робочого часу, налагодження корупційних зв'язків та зловживання службовим становищем. Представлено визначення феномену професійної деформації як підґрунтя для вчинення корупційних злочинів. А також виокремлено основні прояви посадової деформації службових осіб, пов'язаної з виконанням ними владних повноважень.

Ключові слова: зловживання владою або службовим становищем, особистість державного службовця, корупційне правопорушення, особистісні характеристики державних службовців, мотивація до професійної діяльності, професійна деформація.

The article is dedicated to the psychological characteristic of the civil servant personality in the aspect of crime committing. The personal characteristics of civil servants are thoroughly characterized, as well as their motivation for professional activity, which should be taken into account in the investigation of crimes related to abuse of power or authority. In addition, certain aspects of professional deformation of civil servants are highlighted as a possible basis for committing corruption offenses.

In particular, the definitions of the concepts of an official and civil servant are presented, and it is indicated that the latter relate to the subjects of the specified corruption crimes. The notion of the person of the offender is described and it is singled out the main groups of features and properties that are inherent to it. The main personal characteristics of civil servants are determined in detail according to the specifics of their professional activities. It is pointed out that the low level of these characteristics, or conversely, the hyperbolicity of some of them, may lead to improper performance of professional duties in terms of violations of legislation and power or authority abuse.

The main motives of civil servants for work are described, and it is determined that the lack of activity motivation contributes to improper use of working time, the establishment of corruption links and abuse of authority. The definition of the phenomenon of professional deformation as the basis for committing corruption crimes is presented. The main manifestations of professional deformation of officials associated with their authority exercise are also identified.

Key words: power or authority abuse, civil servant personality, corruption offense, personal characteristics of civil servants, motivation for professional activity, professional deformation.

На сьогодні провідну роль у комплексі заходів запобігання злочинності відіграє особа злочинця. Необхідність вивчення психологічної характеристики особи злочинця, що вчиняє злочини, пов'язані зі зловживанням владою або службовим становищем, зумовлена необхідністю врахування психологічних особливостей особистості державного службовця у процесі розслідування, що сприятиме підвищенню ефективності проведення як оперативних-розшукових заходів, так і слідчих дій. Крім того, застосування такої характеристики значно полегшить виявлення причин та умов, що детермінують вчинення злочину такого виду, правильність визначення меж індивідуальної відповідальності та розміру покарання, а також загалом дасть змогу ефективно протидіяти злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Питанням характеристики особи злочинця приділяють увагу дослідники різних галузей, зокрема правової, кримінологічної та психологічної: Ю. Антонян, В. Голіна, П. Дагель, І. Даньшин, А. Долгова, О. Джужа, В. Дрьомін, О. Дудоров, А. Жалінський, А. Закалок, А. Зелінський, О. Ігнатів, М. Коржанський, О. Костенко, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, О. Кулик, Н. Лейкіна, В. Лунєєв, Г. Міньковський, І. Ной, М. Слинько, В. Шепітько, С. Яценко й ін.

Чимало науковців присвятили праці аналізу особистісних характеристик, конкретних компетенцій і професійно

важливих якостей державних службовців, серед них: П. Беспалов, А. Деркач, С. Загороднюк, Е. Зеєр, М. Іллін, О. Козієвська, В. Малиновський, І. Мангутов, І. Матійків, О. Москаленко, Л. Нестеренко, А. Разумовський, Н. Самукіна, Л. Уманський, А. Чернишов, В. Шадріков та ін.

Водночас недостатньо дослідженими на сьогодні залишаються індивідуально-психологічні особливості злочинців, особливо тих, що вчиняють правопорушення корупційного характеру.

Тому, метою статті є розкриття психологічної характеристики особистості державного службовця, який учиняє злочин, пов'язаний зі зловживанням владою або службовим становищем.

Для об'єктивного встановлення деталей злочину, пов'язаного зі зловживанням владою або службовим становищем, його успішного розслідування та розкриття необхідне вивчення особи злочинця, мотивів її вчинків, визначення особливостей злочинної поведінки, що дасть змогу сформулювати дієвий механізм протидії та попередити можливість подальшої злочинної поведінки.

Так, ст. 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачено, що суб'єктом злочину, пов'язаного зі зловживанням владою або службовим становищем, є службова особа – особа, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також обіймає постійно чи

тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [13].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну службу», державний службовець – це громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату коштом державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [19].

Ураховуючи наведені вище визначення понять, очевидно, що дія ст. 364 КК України поширюється на державних службовців, тобто вони є суб'єктами зазначених злочинів.

У даній статті зупинимось передусім на тих індивідуально-психологічних особливостях зазначеної категорії осіб, урахування яких необхідне для успішного розслідування та розкриття вказаних злочинів. Адже, як слушно зазначають науковці, особі злочинця притаманні деформація моральних переконань, життєвих настанов, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей [18].

На сьогодні немає єдиного тлумачення поняття «особа злочинця». Так, одні дослідники трактують його як комплекс негативних соціально значущих індивідуально-типологічних якостей індивіда, що спричиняють його злочинну поведінку [6, с. 305].

Водночас інші науковці тлумачать цей феномен як комплекс соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права [14, с. 72].

Більш детально зміст зазначеного поняття розкривається в такому визначенні: особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища і надають діянно винного характеру суспільної небезпеки, у зв'язку із чим ця особа і притягується до кримінальної відповідальності [15, с. 39].

Виходячи з розуміння загального поняття особи злочинця, особу державного службовця, який зловживає владою чи службовим становищем, розуміють як комплекс психологічних властивостей, зумовлених особливостями обійманої посади та специфікою кола наданих владних чи посадових повноважень [18].

Дослідники зазначають, що особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, що вказують на неї як на людину, що вчинила злочин. Так, наприклад, структуру особи злочинця сучасні науковці пропонують характеризувати за такими групами ознак [8; 14; 15]:

- соціально-рольові (найближче оточення, побутові, сімейні, виробничі та загальноцивільні відносини);
- соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія і вид занять, сімейний стан, місце проживання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови);
- морально-психологічні (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рольові особливості, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб);
- кримінально-правові (мотиви злочину, характер та спрямування посягань, одиночний чи груповий характер посягань, строк і вид покарання, стаття КК України).

Ураховуючи зазначену класифікацію, розкриємо детальніше особистісні характеристики державних службовців і особливості їхньої мотивації, що сприятиме об'єктивному вивченню особи державного службовця в аспекті вчинення ним протиправних дій.

Так, на сьогодні достатня кількість науковців присвятила свої наукові праці вивченню особистісних характеристик державних службовців, необхідних для ефективної реалізації професійної діяльності, а саме: В. Сороко, О. Гусак, В. Малиновський, І. Нинюк та ін. [1].

Загалом, особистісні характеристики зазначеної категорії осіб можна умовно розділити на такі групи:

- інтелектуальні (системність, динамічність, гнучкість і нестандартність мислення);
- комунікативні (здатність до ефективної взаємодії з людьми, гнучкість у спілкуванні, уміння вести переговори);
- емоційно-вольові (здатність до емпатії, навички саморегуляції, стресостійкість, уміння розпізнавати та розуміти емоції);
- організаторські (орієнтація на конкретний результат діяльності, здатність чітко уявляти результат та досягати його, здатність планувати і проектувати, навички групової взаємодії);
- особистісні (обґрунтованість і самостійність у ухваленні рішень, мотивація досягнення, готовність до змін).

Зазначені характеристики державних службовців проявляються у їхній повсякденній професійній діяльності, визначають особливості ухвалення рішень і поведінку. Так, діяльність державних службовців соціально спрямована, адже, окрім щоденного спілкування з керівництвом та колегами, державні службовці співпрацюють із численними зовнішніми організаціями, засобами масової інформації, громадськими організаціями, вони також приймають громадян з особистих питань [16]. Організації ефективного спілкування державними службовцями з різними категоріями осіб сприяє наявність таких якостей, як: відкритість, психологічна тактовність, чуйність, доброзичливість, дружелюбність, співчутливість і комунікабельність. Водночас велике значення відіграє емоційний інтелект, оскільки останній поєднує вміння розрізняти і розуміти емоції, управляти власними емоційними станами й емоціями своїх партнерів по спілкуванню.

Крім того, державні службовці у спілкуванні із громадянами виступають у ролі представника влади, що, у свою чергу, значно підвищує рівень їхньої моральної відповідальності перед суспільством та громадянами. Зазначене зумовлює наявність таких особистісних характеристик, як критичність, вимогливість, незалежність, відповідальність, почуття власної гідності, суспільна спрямованість, практичність, соціальна впливовість, критична спостережливість тощо.

Складність та різноманітність завдань, що виконуються, динамічність у роботі, підвищений рівень відповідальності, психологічно складний контингент, з яким державним службовцям доводиться спілкуватися, потребують наявності в зазначеній категорії осіб добре розвинутої словесно-логічної пам'яті, уважності, кмітливості, уміння аналізувати та прогнозувати розвиток ситуації, здатності до саморегуляції, стресостійкості та вольових якостей, зокрема самоконтролю і витривалості.

Загалом низький рівень охарактеризованих особистісних характеристик державних службовців або, навпаки, гіперболізованість деяких із них можуть призвести до виникнення в останніх хронічного психоемоційного напруження, синдрому емоційного вигорання, нерозбірливості в налагодженні особистих і ділових контактів тощо. Наслідком цього може стати не лише зниження ефективності професійної діяльності зазначеної категорії осіб, а й неналежне виконання ними своїх професійних обов'язків, яке виражається в порушенні законодавства та зловживанні владою або своїм службовим становищем.

Поруч із дослідженням особистісних характеристик державних службовців в аспекті вчинення ними протиправних дій, детального вивчення потребує і їхня мотивація до професійної діяльності. Адже, як слушно зазначають науковці, нерозвинена система мотивації чиновників – живне середовище для корупції в державних установах [3].

Поняття професійної мотивації науковці визначають як структуру мотивів, які відображають самоціннісне (прояв внутрішнього спонукання до діяльності) й інструментальне (система стимулів) ставлення до професійної діяльності [20].

Наукові роботи, присвячені вивченню мотивації та стимулів державних службовців, з'явилися в середині 60-х рр. XX ст. Так, частина дослідників до основних мотивів чиновника відносила перспективу кар'єрного росту і справедливе просування по службі. Водночас інші науковці виокремлювали такі ключові мотиви державних службовців, як: влада, дохід, престиж, безпека (захищеність), зручність, відданість (ідеї, народу), гордість за бездоганно виконану роботу, бажання служити суспільним інтересам [2; 10].

Дослідниками в галузі державного управління запропонована концепція «мотивації служіння» – особливого виду мотивації, який лежить в основі соціальної діяльності і полягає в безкорисливому наданні допомоги громадянам в інтересах держави [17]. Остання враховує ті цінності, які притаманні суто державній службі як соціальному інституту, а саме: неупередженість, справедливість, прозорість, відповідальність, чесність, служіння суспільству й інтересам держави. На сьогодні європейськими дослідниками мотивація служіння часто пріврівнюється до етики державної служби.

Мотивація державних службовців складається із сукупності мотивів (представлених потребами, інтересами, бажаннями та прагненнями), що перебувають у певній ієрархії. Ієрархія мотивів не є стабільною, а змінюється залежно від рівня освіти, сімейного стану, матеріального становища, умов праці, посади державного службовця тощо.

Мотиви, як спонукальні причини дій та поведінки, поділяються на такі групи [5, с. 72–73]:

- матеріальні (матеріальна винагорода, поліпшення житлових умов, придбання матеріальних цінностей);
- духовні (прояв своїх вмінь і можливостей, підвищення професійної майстерності, потяг до змістовної та відповідальної роботи, бажання здобути нові знання);
- виробничо-побутові (сприятливий режим праці й відпочинку, мікроклімат у колективі);
- соціальні (престижність, соціальні гарантії, бажання підвищити соціальний статус, займати певну позицію в суспільстві).

Так, основними мотивами діяльності державних службовців є [21]: бажання принести користь суспільству і людям; прагнення реалізувати себе в системі державного управління; перспектива професійного росту і службової кар'єри; престиж статусу державного службовця; стабільність свого соціального становища; відчуття влади та поваги до себе з боку інших людей. Найменше до діяльності в системі державної служби заохочують такі мотиви, як: заробітна плата, відсутність альтернативного вибору.

Результати дослідження мотиваційно-ціннісної сфери державних службовців [9] також підтверджують, що найбільш привабливими в роботі вони вважають такі цінності: гроші й матеріальне благополуччя; можливість самовдосконалення; коло спілкування; високий соціальний статус. Водночас основними стимулюючими чинниками є підвищення заробітної плати, довіра керівництва, просування по службі.

Згідно з результатами соціологічних опитувань [7], 78% державних службовців не задоволені своєю зарплатою і змушені шукати додатковий дохід. Крім того, неза-

доволені рівнем своєї соціальної захищеності 80% фахівців, 45% – не бачать перспективи в кар'єрному просуванні.

Тобто бажання принести користь суспільству і людям є основним мотивом державних службовців до професійної діяльності поруч із мотивами власної реалізації в системі державної служби та із прагматичним бажанням зробити кар'єру. Водночас найменше мотивують до роботи стан матеріального забезпечення та соціального захисту, хоча вони і залишаються суб'єктивно значущими для зазначеної категорії фахівців.

У процесі професійної діяльності державних службовців відбувається зіставлення власної мотиваційної структури з тими аспектами професійної діяльності, які можуть задовольнити її потреби [20]. Якщо у професійному середовищі держслужбовець не може гармонійно оволодіти професією, що супроводжується зміною системи професійних мотивів, тоді позбавлена мотивації діяльність стає лише інструментом досягнення інших, окрім професійної діяльності, цілей. Зазначене може проявлятися у використанні робочого часу для вирішення особистих питань, налагодженні корупційних зв'язків та зловживанні службовим становищем. Тому під час здійснення психологічної характеристики державного службовця в аспекті вчинення ним протиправних дій важливо враховувати, наскільки представлені у структурі мотивації до професійної діяльності державних службовців ті компоненти, що виражають основні потреби людини, а саме: матеріальні, соціальні тощо. Крім того, процес дослідження мотивації зазначеної категорії фахівців має базуватися на таких ключових аспектах:

- мотиви поведінки державних службовців є прихованими, неконкретними і варіативними, а характер панівної мотивації значною мірою залежить від того, які саме потреби потребують першочергового задоволення;
- мотиваційний процес є динамічним, а ієрархія мотивів може змінюватися в кожній конкретній ситуації;
- мотивація є суб'єктивною, а сила та стійкість мотивів – унікальними для кожної людини і по-різному впливають на її поведінку.

Крім того, неможливо не згадати про професійну деформацію фахівців, яка може стати підґрунтям для вчинення особою протиправних дій. Адже, як слушно зазначають науковці, професійна деформація поступово формує базис для порушення процедури реалізації службових повноважень, отже, неминуче призводить до дефектів у правозастосуванні, деякі з яких проявляються в корупційних формах [12].

Загалом, професійна деформація є тривалим процесом трансформації особистості у специфічних умовах професійного середовища, пов'язаним із виникненням певних психологічних змін, що породжуються професійною діяльністю і впливають на рівень її реалізації [11].

Посадова деформація службових осіб, пов'язана з виконанням ними владних повноважень, може проявлятися у [4]:

- почутті всездозволеності, необмеженості наданих особі владних повноважень;
- порушенні нормативно-правової регламентації в повсякденній діяльності (правовий нігілізм);
- довільному тлумаченні закону, маніпулюванні правовими категоріями;
- суб'єктивному тлумаченні правомірної поведінки;
- владолобстві, прагненні до пригнічення волі, честі, гідності й амбіцій об'єктів професійної діяльності;
- нетерпимості до думки та критичних зауважень інших службовців;
- відсутності здатності зауважувати власні помилки, визнавати їх, виправляти їх, поступаючись своїми амбіціями, і поготів;
- підлабузництві, орієнтації на думку керівництва, несприйнятті інноваційних тенденцій у службовій діяльності;

– переростанні позитивного почуття корпоративності у відчуття безкарності тощо.

Особливості професійної деформації варто враховувати у процесі вивчення особистісних характеристик та системи панівних мотивів державних службовців із метою ґрунтовного здійснення психологічної характеристики зазначеної категорії осіб в аспекті зловживання ними владою або службовим становищем. Зазначене сприятиме об'єктивному встановленню механізмів злочинної поведінки, а також розробленню відповідних рекомендацій щодо запобігання таким злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Отже, викаладений у статті матеріал свідчить, що вивчення індивідуально-психологічних особливостей державних службовців відіграє провідну роль у процесі розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем.

Специфіка діяльності державних службовців визначається динамічністю, різноманітністю завдань, що виконуються, інтенсивним спілкуванням із різними категоріями осіб, підвищеним рівнем моральної відповідальності перед суспільством. Зазначене зумовлює необхідність наявності в державних службовців відповідних інтелектуальних, комунікативних, емоційно-вольових, організаційних та інших особистісних характеристик, невідповідність яких може призвести до неналежного виконання професійних обов'язків шляхом вчинення корупційних правопорушень.

Учинення злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем, зумовлюється особливостями мотивації державних службовців до діяльності. Так, бажання приносити користь, прагнення до самореалізації та бажання зробити успішну кар'єру є основними мотивами до державної служби, а стан матеріального забезпечення та соціального захисту є для держслужбовців найбільш суб'єктивно значущими і найменш мотивуючими водночас. Недостатня мотивація до професійної діяльності може проявлятися у халатному ставленні до виконання завдань, зокрема і у зловживанні службовим становищем.

Ще одним підґрунтям для вчинення державними службовцями злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою, може стати професійна деформація зазначеної категорії фахівців, яка пов'язана з виникненням певних психологічних змін особистості під впливом тривалого перебування у специфічних умовах професійного середовища.

Зазначені психологічні феномени (комплекс особистісних характеристик, особливості мотивації до діяльності, основні аспекти професійної деформації фахівців) потребують обов'язкового врахування у процесі здійснення психологічної характеристики особистості державного службовця в аспекті вчинення ним протиправних дій, що дасть змогу об'єктивно встановити деталі злочину, виявити механізми злочинної поведінки і розробити відповідні рекомендації для запобігання злочинам такого виду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арефнія С. Основні напрямки практичної психолого-педагогічної роботи із синдромом вигорання в службовцях державних органів влади. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С. 81–86.
2. Артеменко Н. Мотивація як чинник підвищення професійної компетентності та кар'єрного зростання державних службовців. *Теоретичні і прикладні питання державотворення*. 2008. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-2/08anfzds.htm/odyframe.htm> (дата звернення: 04.07.2019).
3. Артеменко Н. Особливості мотивації персоналу у сфері державної служби. *Кадрова політика та публічна служба*. 2016. № № 4–5 (30–31). С. 37–47.
4. Безносос С. Профессиональная деформация личности. Санкт-Петербург, 2004. 272 с.
5. Богуцький О., Купалова Г., Дієсперов В. Мотивація праці та формування ринку робочої сили. Київ : Урожай, 1993. 416 с.
6. Еникеев М. Основы общей и юридической психологии. Москва, 1996. 631 с.
7. Зелинский С. Оценивание мотивационной компетентности государственного служащего. *Вопросы управления*. 2014. № 3 (28). URL: <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2014/03/19/> (дата звернення: 01.07.2019).
8. Зелинский А. Криминальная психология. Киев, 1999. 240 с.
9. Зелінський С., Резніченко Н. Питання мотивації державних службовців та їх стимулювання. *Аналітика і влада*. 2013. № 7. С. 157–164.
10. Зелінський С. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців. Київ, 2016. 296 с.
11. Кісіль З. Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2011. 522 с.
12. Кісіль Р. Професійна деформація та морально-психологічна реакціологізація службової особи як форми мікросоціальних наслідків корупції: деонтологічний аналіз. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2013. № 1. С. 153–163.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 234–III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № № 25–26. Ст. 131.
14. Кримінологія / О. Джужа та ін. ; за ред. О. Джужі. Київ : Юрінком-Інтер, 2002. 416 с.
15. Кримінологія : Загальна та Особлива частини / І. Даньшин та ін. ; за ред. І. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
16. Круп'як Л. Організація діяльності державного службовця. Тернопіль : Крок, 2015. 243 с.
17. Лукашева Н. Мотиваційно-ціннісний компонент готовності державних службовців до професійної діяльності в умовах сучасних глобальних змін. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 1 (1). С. 66–71.
18. Мартиненко В. Кримінологічна характеристика особи державного службовця, який зловживає владою або службовим становищем. *Науковий вісник НАВС*. 2017. № 1 (102). С. 99–110.
19. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
20. Сидоренко Н. Структурні компоненти професійної культури державних службовців. *Кадрова політика та публічна служба*. 2013. № 1 (1). С. 84–91.
21. Яримистий М. Мотиваційні аспекти діяльності державних службовців. URL: <http://www.cppk.cv.ua/124.php> (дата звернення: 27.06.2019).